

מקומם של ההסברים הדיאכרוניים בהוראת עברית כשפה שנייה

אסתר הָר

ההסברים הדיאכרוניים מספקים ללומד הבנה עמוקה כי הלשון היא דינמית ומשתנה. הם משקפים באופן ישיר תהליכים היסטוריים של התפתחות, ומכאן שהם מאפשרים ללומד העברית כשפה שנייה להכיר צורות יסוד של השפה ואף ללמוד על הזיקה שבין הלשון ובין תרבות דובריה.

הקדמה: יתרונותיהם של ההסברים הדיאכרוניים¹

כל לומד לשון חייב בידיעת הדקדוק. מילים גרידא אינן בגדר שפה, ועל לומד הלשון ללמוד את חוקיה ואת מונחיה בכדי להבינה. בספר הקלטי **הוראת לשון** מסביר רוברט לאדו כי השיטה הנפוצה ביותר ללימוד הדקדוק היא השינון והתרגול, וכי הצגת הנטיות הדקדוקיות על גבי הלוח או דפי הלימוד, עד לשינון בעזרת התרגול, היא הדרך הטובה ביותר ללמד את חוקיה ואת מונחיה של לשון היעד.²

שינון הדקדוק ותרגולו טובים להקניית חוקי הלשון, אולם הם אינם מספיקים. את חוקי הלשון יש גם להסביר. כאשר אנו באים ומסבירים את חוקי הדקדוק, לרוב נשתמש בהסברים המתארים את החוקים הדקדוקיים כפי שהם פועלים בלשון ימינו, ומכאן שכאשר נלמד, לדוגמה, את נטיית זמן ההווה בלשון העברית, נלמד גם כי נטיית ההווה שייכת לנטיית מערכת הזמנים הכוללת שלוש נטיות זמן בלשון העברית; לא צורת הבינוני היא שתעמוד לנגד עינינו בדוגמה שכזו, ואף לא גלגוליה בתקופות השונות של הלשון. את זמן הווה נתאר כחלק ממערכת מקיפה יותר הבאה להסביר את יחסי הגומלין בלשון כפי שהם פועלים בלשון ימינו.

עיקרו של ההסבר הדיאכרוני שונה. מעצם טבעו ההסבר הדיאכרוני מצטמצם לתופעה בודדת בלשון ומתאר את התמורות שחלו בה במרוצת הזמן. ההסבר הדיאכרוני אינו מתאר את יחסי הגומלין שבין המערכות, ומכאן שכאשר נתאר את זמן הווה בלשון העברית, נתייחס בעיקר לעובדה כי מקורו של זמן ההווה במערכת השם, ומכאן שנטייתו כנטיית השם, אולם במרוצת הזמן הצטרף למערכת הזמנים וכיום משמש אותה.

להסברים הדיאכרוניים מעלות רבות. ההסברים הדיאכרוניים מספקים ללומד הבנה עמוקה כי הלשון היא דינמית ומשתנה. ההסברים הדיאכרוניים משקפים באופן ישיר תהליכים היסטוריים של התפתחות, ומכאן שהם מאפשרים ללומד עברית כשפה שנייה להכיר צורות יסוד של השפה ואף ללמוד על הזיקה שבין הלשון ובין תרבות דובריה.

ד"ר אסתר הבר מלמדת בחוג ללשון העברית, אוניברסיטת בר אילן, ובבית הספר לחינוך במכללת בית ברל.

1 Wolff, R.A. (1993). The history of the language as an instructional aid. *Unterrichtspraxis*, 26 (1): 27-35; Arteaga, D. L. & Herschensohn, J. (1995). Using diachronic linguistics in the language classroom. *Modern Language Journal*, 79 (2): 212-222. Lightfoot, D.J. (2006). Language change and foreign language teaching. *Northeast Conference on the Teaching of Foreign Languages*, 58: 37-50. ועד כמה שידוע לי, מחקר המוכיח את תועלתם של ההסברים הדיאכרוניים בהוראת עברית כשפה שנייה לא נעשה כלל.

2 Lado, R. *Language Teaching: A Scientific Approach*. New York: McGraw Hill, 1964, 89 ff

סוגיות נבחרות בהסברים דיאכרוניים

להלן מספר דוגמות לסוגיות לשוניות מתחומים שונים שבהן אני משתמשת בהסברים דיאכרוניים. מפאת קוצר היריעה אסקור כמה סוגיות לשוניות בלבד, אולם גם בהן, כך אני מאמינה, יש כדי להעמיד את הקורא על האופן שבו באים ההסברים הדיאכרוניים לידי ביטוי בכיתות ההוראה לעברית כשפה שנייה ברמות השונות:

1. סוגיות לשוניות בתחום הכתב העברי:

כאשר הלומד נדרש לשימוש רב במילון, כדאי להקל עליו ולהסביר לו כי סדר הא"ב בעברית דומה בעיקרו לסדר ה-ABC.³ הסבר כזה הוא הסבר המתאר את העובדות בלבד, אולם ההסבר הדיאכרוני, המאיר את הסיבה לדמיון שבסדר האותיות בין שתי מערכות הכתב והמתאר את התפתחות הכתב למן הכתב העברי הקדום ועד לגלגולו אל הכתב הלטיני,⁴ מעניין עד מאוד את הלומד, בעיקר משום שעל-פי-רוב תהליך כזה משקף באופן ברור ופשוט את הקשר התרבותי בין לשון האם שלו ללשון העברית.

גם באשר לכיוון הכתיבה נמצא אצל הלומד סקרנות מובנת. על פי רוב ללומד יש השערות משלו מדוע בעברית כותבים דווקא מימין לשמאל, אולם עובדה היא כי אין אחד היודע בוודאות מדוע העברית נכתבת מימין לשמאל דווקא. עמיתיי החוקרים מעלים השערות שונות, אולם ודאי שלא יהיה זה נכון להעלותן בכיתה. ללומד אני מסבירה כי כיוון הכתיבה בעברית עבר כמה גלגולים עד שנתגבש לכתיבה מימין לשמאל, ונראה כי ההכרעה הייתה קשורה לצורה הפיזית שבה נכתבו האותיות.

לעתים קרובות נישאל גם לפרש האותיות הסופיות בכתב העברי.⁵ ההסבר הדיאכרוני מסביר כי האות הסופית הייתה הצורה המקורית בכתב העברי, ושבמשך הזמן קיפלה האות את רגלה בראשית תיבה ובתוכה מתוך הרצון להימשך לאות הבאה וכך נוצרו שתי הצורות, האחת הצורה הסופית והשנייה הצורה הרגילה.

הוראה פשוטה של העובדות והיכולת ללמד תהליכים היסטוריים בסוגיות מעין אלה הן עניין חשוב, לטעמי. מניסיוני, באחד משלבי הלימוד, יבוא הלומד וישאל על סוגיות מעין אלה, ועל כן חשוב לפגוש אותו בתשובה מסודרת.

2. סוגיות לשוניות שמתחום תורת ההגה ותורת הצורות:

האוזן המורגלת לעברית כמעט שאיננה מזהה הומופונים. מוחנו מתרגם במהירות את צופן המילה התלוי על-פי-רוב בשורש העברי, וכך איננו מתבלבלים בין הצב לצו האופנה, בין טעה לתעה בדרך, בין קרה, קרא, קרע, כרע ואפילו כרה כמו כורה הפחם, אולם אלה הלומדים עברית כשפה שנייה אינם מורגלים כמונו לצלילי העברית ושומעים מילים הומופוניות לרוב. הומופונים והבלעת צלילים מסוימים כגון האחדתם של הצליל בי"ת רפויה והו"ו, הכ"ף הרפויה

3 שהרי את האות המ"ם נמצא לפני הנו"ן, בדיוק כשם שנמצא את ה-M לפני ה-N, ובדיוק כשם שנמצא את ה-N עומדת לפני ה-R, שעומדת לפני ה-T, כך בדיוק נמצא את הנו"ן עומדת לפני הרי"ש, שעומדת לפני התי"ו, וכדומה.

4 עניין המקור האמיתי של הכתב הלטיני, בין במערכת הפיניקית כדעתם של טור-סיני ואחרים (טור סיני, נ"ה, אלפבית, אנציקלופדיה מקראית, כרך א', 372-415), ובין במערכת העברית כדעתם של גרינץ ואחרים (גרינץ, י"מ, מבואי מקרא, תל אביב: יבנה, 1972, 49), איננו מהותי. חשובה ההבנה שהכתב העברי קודם לכתב הלטיני והוא שעשוי היה להשפיע על הכתב הלטיני.

5 מפאת קוצר היריעה אני מותירה את סוגיית המ"ם מאחור.

3. סוגיות לשוניות שמתחום הפועל:

בדקדוק המסורתי מסבירים כי ללשון העברית שבעה בניינים. על-פי-רוב ניעזר בתרשים המנורה כדי לתאר את מערכת הבניינים:¹³ הבניינים הפעילים בצד ימין: קל, הפעיל, ופיעל, ומנגד, בהתאמה, פועל, הופעל ונפעל, ואילו באמצע, כמסמן בניין חוזר, עומד התפעל. אם נבחן את מערכת הבניינים מנקודת מבט דיאכרונית, נראה כי אפשר יהיה ליישב כמה מן הבעיות העולות בעקבות תרשים המנורה, ובראש וראשונה את בעיית החריגות שבנפעל. כידוע, הנפעל אינו עומד באותו מעמד של הפועל וההופעל, הן משום שהוא אינו תמיד הסביל של הקל והן משום שלעתים הוא אינו סביל כלל. לעומת זאת, הבניינים הופעל ופועל יהיו לעולם הסבילים של ההפעיל והפיעל, והם תלויים בהם בשם פועל משותף אחד.

ללשון העברית הייתה בעבר מערכת בניינים מסודרת יותר, אולם בתמורות הזמן חלק ממנה נעלם, ושרידים אחדים ממנה בלבד נותרו לעדות בלשון המקרא. כמו בלשונות השמיות האחרות, גם בלשון העברית יש לראות את מערכת הפועל כמי שנושאת למעשה ארבעה גזעים, גזע הבסיס, הגרימה, האינטנסיווי וההדדי.¹⁴ לכל גזע נטייה פעילה ונטייה פנימית סבילה, ובנוסף נטייה נוספת בתוספת ת"ו לציון הישנות פעולה או לציון פעולה רפלקסיווי. בלשון העברית הבניינים הכבדים הם היחידים ששרדו כגזע שלם, והופעל הינו הסביל הפנימי של הפעיל. נפעל לעומת זאת היה במקורו גזע עצמאי ולא צורת סביל פנימי של בניין קל, אלא שבמרוצת הזמן החל ממלא גם את מקומו של הסביל הנעלם. נראה כי דווקא תיאור כזה של מערכת הבניינים יקל על הלומד להפנים טוב יותר את מבנה מערכת הבניינים ויפשט במובן מסוים את הדברים, שהרי הסבר דיאכרוני כזה מונע את התחושה הבעייתית שבחריגות ומשקף את המציאות של מערכת הבניינים באופן מדויק יותר.

13 להלן תרשים המנורה כפי שמסבירים בדרך כלל כאשר באים ללמד את מערכת הבניינים בלשון העברית:

פיעל   הפעיל   פעל   הופעל   פועל   התפעל   נפעל

14 היינו:

N	D	H	G	פעיל
(הדדי)	(אינטנסיווי)	(גרימה)	(בסיס)	סביל פנימי
נפעל	פיעל	הפעיל	קל	צורת-ת-
	פועל	הופעל		
	התפעל			

סיכום

כל לומד לשון החייב בידיעת הדקדוק, כדאי לו שייעזר גם בהסברים דיאכרוניים. ההסברים הדיאכרוניים מספקים ללומד הבנה עמוקה כי הלשון היא דינמית ומשתנה, הם מאפשרים ללומד עברית כשפה שנייה להכיר צורות יסוד של השפה, ויש בהם היכולת להסביר את הקשר שבין העבר להווה. ההקשר ההיסטורי והתרבותי של הלשון הוא ערך חשוב ללומד שפה שנייה, וטוב יהיה אם אנחנו, מלמדי הלשון העברית כשפה שנייה, נשכיל לשלבם יותר בכל רמות ההוראה.